

О высоком творческом накале в период становления Сибирского отделения АН СССР, одного из главных событий мировой науки XX века, говорится в очерке «Ваша слава будет и моей славой», посвященном выдающемуся ученому и организатору науки академику Андрею Алексеевичу Трофимуку. Автор пишет: «Все четверо отцов-основателей Сибирского отделения АН СССР — М.А.Лаврентьев, С.А.Христианович, С.Л.Соболев, А.А.Трофимук — были широко известными и популярными в стране учеными с ярко выраженными способностями к организаторской деятельности, наделенными острым чувством долга. Но, пожалуй, наиболее колоритными были первый — самый старший, лидер по всему складу характера, и последний — самой молодой, ставший сразу заместителем председателя Президиума СО АН СССР, а с 1962 г. — первым заместителем. Для Трофимука положение второго по ответственности лица при развертывании деятельности отделения в Сибири и на Дальнем Востоке было вполне закономерным: он формировал в Новосибирском научном центре многопрофильный Институт геологии и геофизики, прямо связанный с освоением важнейшего ресурсного потенциала востока страны на базе академических исследований. Кроме того, в ведение Трофимука было передано научно-организационное руководство всеми периферийными организациями Сибирского отделения вплоть до Тихого океана» (с. 185).

Очерку о А.А.Трофимуке предпослан подзаголовок «Личность в истории Сибирского отделения Академии наук». Это была действительно сильная личность: «Трофимук был геологом-нефтяником от Бога, отмеченным высшим признанием государства, сознающим свой долг перед ним за состояние топливно-энергетического потенциала страны» (с. 188). Это был борец в полном смысле слова, недаром он назвал свою книгу «Сорок лет борения за развитие нефтегазодобывающей промышленности Сибири». Хотя он был лишен карьеристских устремлений, его научная и деловая карьера была стремительной: за феноменальный успех при открытии Кинзепулатовского месторождения нефти («Второе Баку») он первым среди геологов страны

в 33 года был награжден Золотой звездой Героя Социалистического Труда, в 37 лет защитил докторскую диссертацию, в начале 50-х годов стал главным геологом Министерства нефтяной промышленности. Его высочайший авторитет среди ученых и практиков-нефтяников упрочило открытие нефти в Западной Сибири.

В.И.Вернадскому в книге посвящены очерки «Вернадский и XX век» и «Некоторые размышления о биосфере, концепции геомериды и ноосферы», которые содержат оригинальный материал по идейному наследию великого ученого.

Последнее увлечение Б.С.Соколова — краеведение. В книге публикуются его статьи «Краеведение у истоков российской культуры», «К молодым краеведам и экологам», в которых автор на примере истории своей малой родины — Валдайской земли — темпераментно и убедительно говорит о духовных ценностях народа, о роли культурного наследия в формировании личности. Из края, где родился, и любовь к которому сохранил навсегда Б.С. Соколов, вышло много выдающихся деятелей. Один из очерков этого цикла посвящен замечательному исследователю внутренней Азии В.И. Роборовскому, другой — основателю казанской геологической школы профессору А.А.Штукенбергу, землякам Б.С. Соколова.

Тема малой родины — это тема экологии культуры, и об этом Борис Сергеевич пишет глубоко и талантливо. В 2007 г. Санкт-Петербургским университетом и Музеем-институтом семьи Рерихов издана прекрасная книга Б.С.Соколова «Записки с берегов Имоложья», в которой судьбы многих знаменитых россиян, неразрывно связанных с малой родиной автора — Вышневолоцким краем, стали документальной основой для размышлений о едином духовном пространстве России.

Рецензируемая книга Б.С.Соколова вышла в серии РАН «Памятники отечественной науки. XX век». Она, несомненно, найдет многочисленных читателей, в их числе историков науки и науковедов.

*В.И. Оноприенко,
д-р филос. наук, профессор*

Історичний розвиток аграрної політики і науки, освіти та техніки

*Сільське господарство України — від минулого до сьогодення. У 4 т. / Голова ред.
колегії М. Зубець, заст. В. Вергунов. — К.: Аграрна наука, 2005.*

У суспільстві та на сторінках преси обговорюються проблеми подальшого розвитку економіки країни, але на першому місці так і залишається її аграрний сектор. Він вимагає поглибленого вивчення та осмислення для розробки і впроваджен-

ня нової аграрної політики, яка б відповідала ринковим відносинам. Все більше стає зрозумілим, що свої позитивні якості та негативні рудименти з минулого сільське господарство накопичувало періодичними хвилями впродовж ба-

гатьох століть, навіть тисячоліть. Тому потрібно було спрямувати науковий погляд в сиву давнину, побачити витoki позитивних і негативних елементів, щоб винайти способи адекватно на них впливати.

На мою думку, в багатьох аспектах цю важливу проблему вирішують українські вчені у підготовленій Державною науковою сільськогосподарською бібліотекою фундаментальній праці «Сільське господарство України — від минулого до сьогодення» в чотирьох томах, яка побачила світ у 2005 році. Праця відновлює, науково вивчає і синтезує історичний розвиток всіх сфер життєдіяльності, які відносяться до аграрного сектору економіки України. У цьому контексті вона є однією з піонерних в історичному вивченні найважливішої галузі української економіки — сільського господарства. В українській незалежній державі подібного всебічного і глибокого вивчення цієї галузі в історичному аспекті ще не було.

Особливу увагу читачів привертає (Т.І. Землеробство України) початкове зародження векторного руху етносів слов'ян, починаючи ще з 12—8 тис. років до н.е., з первинної прабатьківщини індоєвропейців. Автори показали первісний (12—8 тис. років до н.е.) і вторинний (8—4 тис. років до н.е.) напрямки руху індоєвропейців зі своєї прабатьківщини, тобто з теперішньої української території, в напрямку Індії, Ірану, Аравії, а далі Балтії, Німеччини та на північний і південний схід. Автори доводять цікаві явища, які полягають в тому, що, прямуючи в інші землі, етноси індоєвропейського типу завжди брали із собою насіння хлібної пшениці та зупинялися на землях, де виявлялися сприятливі умови для вирощування цієї культурної рослини. Як це схоже з природою, зокрема з мурашками, які, переселяючись для створення нових колоній популяції, обов'язково запасуються спорами грибниць для розведення останніх на новому місці, що забезпечує їх харчами.

Цінність такого дослідження полягає в тому, що після здобуття Україною незалежності виникла природна потреба потурбуватися про свою духовну спадщину, очистити замулені джерела культурних надбань українців, зокрема в галузі сільського господарства. Проте до цього часу комплексного дослідження історії вітчизняного сільського господарства практично ще не проводилось, і це підтверджує цінність праці та результатів досліджень в ній.

Чи не вперше в українській науковій думці дається критичний аналіз стану сільського господарства в період окупації української території австро-німецькими військами 1918 р., воєнного комунізму, колгоспно-радгоспної системи господарювання, форсованої колективізації, які породили безліч страждань селян та втрат всієї галузі. Голодомор 1921—1922 рр. використовувався комуністами для пограбування села і селян. «Саме тепер і тільки тепер, коли в голодних місцевостях ідять людей і на дорогах валяються сотні, якщо не

тисячі трупів, ми можемо (і тому повинні) провести вилучення церковних цінностей із самою скаженою і нещадною енергією і не зупиняючись перед придушенням якого завгодно опору...» (Известия ЦК КПСС. — 1981. — № 4. — С.7—9; цит. за рецензованим виданням, т.1, с. 116). Автори дають широкий спектр прикладів геноцидного голодомору як породження тоталітарної системи управління. Не кращим було становище селянства під час німецької окупації 1941—1945 рр. та відновлюючого процесу в сільському господарстві, коли доводилося працювати задарма, в голоді й холоді.

Розглядаючи еволюцію земельних відносин (Т.2. Від становлення земельних відносин до комплексної механізації), автори виявили, що східні слов'яни селилися в основному невеликими групами в укріплених містах, розкиданих на берегах рік і озер. Землі навколо цих поселень вважалися загальними, їх поділяли між окремими родинами за жеребкуванням, а тому в перші століття нової ери тут з'явилися ознаки земельної власності. Тобто ще в сиву давнину почали розвиватися нові суспільно-економічні формації, створюючи цілеспрямовану організацію використання земель і регулювання земельних відносин.

При розгляді трансформування системи землекористування і земельних відносин в подальшому в праці приділяється велика увага скасуванню приватної власності на землю, особливо третьому етапу земельних реформ в українських селах 1917—1920 років. Потім була здійснена колективізація земель, що практично завершилася у 1931—1933 роках, в основу якої було покладено, за роз'ясненням В.Леніна, «скасування приватної власності на землю» як конфіскацію землі у поміщиків і буржуазії «без будь-якого викупу» (т.2, с.57). Звичайно, під таким гаслом землю безоплатно забрали в усіх, не тільки в середніх господарів, але навіть у бідних, які за своє життя придбали клаптик землі. Значна увага у праці приділяється розвитку вже колективного господарства, особливо його матеріально-технічної бази, нових технологій і забезпечення трудовими ресурсами.

Концентровано подаються дослідження в історичному аспекті аграрної політики і багатьох реформ вітчизняного сільського господарства (Т.3. Аграрна політика і макроекономічні відносини в аграрному секторі економіки України). Дослідники, аналізуючи ці проблеми, відзначають, що до кінця ХХ ст. Україна не мала можливості провадити власну аграрну політику внаслідок багатовікової політичної і територіальної роздробленості. Кожна частина української землі була підпорядкована різним державам, де діяли і проводились різнопланові, різноцільові й різновекторні реформи. Відповідно до політики утверджувалися і фінансово-кредитні відносини.

Читачі знайдуть цікаві відомості щодо реформ в період перебування України у складі Великого князівства Литовського, Австро-Угорщини, Поль-

щі та Угорщини; перебування українського селянина в кріпацтві; проведення столипінських реформ; здійснення своєрідних реформ за радянських часів. Автори підкреслюють, що реформи радянського періоду «від початку до кінця були глибоко руйнівними для долі села і селян не лише того часу, а й усієї подальшої їх долі. ...історія не знала подібних політичних жорстокостей, з якими щі перетворення супроводжувалися стосовно селянства» (т. 3, с. 6).

Широкий спектр досліджень здійснено в галузі аграрної науки (Т.4. Аграрна наука: розвиток та досягнення). Читачі довідаються, що особливо аграрна наука стала забезпечувати потреби сільського господарства впродовж ХХ століття, починаючи зі створення Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук 1931 року і до надбання нею самостійності у 1990 р. як Української академії аграрних наук. Заслужують на увагу матеріали в галузі селекції, особливо у тваринництві, біотехнології і генетиці, які широко засто-

совуються на практиці, допомагають сільськогосподарському виробництву і відомі за кордоном.

Звичайно, аграрна наука в Україні розвивалась і до ХХ століття, але широкого відображення в пропонованій праці це не знайшло. Неоднозначно сприймається матеріал щодо еволюції аграрної економічної науки, особливо в радянський період і в період незалежності України. Ці повідомлення потребують більш глибокого осмислення для майбутньої української економічної думки.

У цілому треба відзначити значний прорив у дослідженнях в історичному аспекті української аграрної науки, яка відігравала і відіграє провідну роль в розвитку вітчизняного сільського господарства. Пропонована праця свідчить, що українська аграрна наука займає вагоме місце у світовій науковій думці.

*Б. Панасюк,
професор, д-р екон. наук,
заслужений економіст України,
академік УААН*

* * *

Вергунов В.А. Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки. — К.: Аграрна наука, 2006. — 490 с.

Познайомившись з книгою, кожний науковець, кожний дисертант не має права обійти досягнення українських дослідників природи і сільського господарства в далекому минулому. Це наш науковий ґрунт, а постаті науковців, які віддано працювали на нашій землі й подекуди були забуті, мають слугувати нам прикладом та повинні бути підняті на крижалі нашого буття, зокрема у наших освітніх закладах.

Праці, розміщені в збірці, стосуються практично всіх проблем аграрної науки минулого та й багатьох питань з народного життя. Це і нагадування про те, що ще за часів Київської Русі Україна була центром розповсюдження і розвитку в Східній Європі овочівництва і плідництва — в українських монастирях. Пізніше плідництво та інтродукція нових порід і сортів садових культур розвивались в лісництвах Лісостепу, в садибах української старшини. Результат цього — ще й нині поза конкуренцією знаходяться такі сорти народної селекції, як Путінка, Ренет Семеренка, Кальвіль сніжний, деякі сорти груші. Навіть перші полезахисні лісосмуги було запроваджено також в Україні (Миргородський повіт, В.Я. Ломиковський).

У збірці професора В.А.Вергунова відображено історію становлення освітніх закладів, агрохімічних лабораторій, дослідницьких установ і полів, історія оціночних робіт щодо земель, історія з'їздів аграріїв, створення наукових центрів у Полтаві, Харкові, Києві, Одесі, висвітлюється

видатна роль цукрозаводчиків у становленні дослідницької справи. Частина згаданих автором освітніх закладів не дійшла до наших днів, але вона забезпечила важливий внесок у формування досвідчених господарів і видатних науковців, наприклад Деркачівська школа (Харківщина). Випускником останньої, як повідомляє автор, був видатний український освітянин — аграрій, творець великої кількості видань першої популярної україномовної сільськогосподарської літератури А.Г. Терниченко. Ім'я і праці його призабулись. Відтворено й історію виникнення установ по управлінню сільськогосподарською наукою, зокрема історію Сільськогосподарського наукового комітету при Наркомземі (СГНКУ). Розповідається про організацію бібліотечної справи для обслуговування сільськогосподарської науки.

Особливу увагу віддано відновленню складної історії досліджень в ґрунтознавстві та постатям, що забезпечили великий внесок в цю науку. А вона є однією з основоположних в природознавстві та землеробстві. Це, зокрема, розвідки про діяльність Г.Г. Махова та Д.Г. Віленського.

Цікаві думки автора і щодо деяких загальнонаукових понять, як-то академія, наукова школа та ін.

Дуже велике значення для формування цивілізованого українського суспільства, людяності, порядності, пошани до попередників мають повернуті нам автором із забуття імена вже згаданого вище А.Г. Терниченка, а також організатора с.-г. науки, ботаніка і герболога О.А. Янати, ви-

датного агронома і громадського діяча С.М. Богданова, лісовода Б.Г. Іваницького, бібліографа К. Дубняка, одного з фундаторів Національної академії наук України С.Л. Франкфурта та інші імена, зокрема репресованих науковців. Нашою гордістю є також видатні вихідці з України, що працювали в Росії, — академік Є.В. Бойко, рослинник П.В. Будрін, ґрунтознавець Д.Г. Віленський та інші.

У такій великій праці не уникнути і деяких упущень. Так, іноді трапляються неточні ініціали,

помилковою є вказана спеціальність у В.І. Кроко-са, не було необхідності вживати такі слова, як геніальний, славетний, всесвітньовідомий.

У цілому незаперечно, що рецензована книга є дуже своєчасною і корисною і може бути основою для подальших розвідок, а створений за ініціативою В.А. Вергунова Центр історії аграрної науки при Державній науковій сільськогосподарській бібліотеці — запорука подальшої успішної роботи в цьому напрямку.

Професор В. Канівець

УДК 551.35(092)(26+262.5)

Половка С.Г. *Сто морських геологів України.* — К.; Умань: Візаві, 2007. — 261 с.

У запропонованій увазі читача монографії розглянута історія становлення нового наукового напрямку в Україні — морської геології — в персоналіях.

Проаналізовано стан розвитку досліджень в морях та окремих регіонах Світового океану в різних наукових, учбових та виробничих організаціях.

Розглянуто напрямки та наукові школи, їх доробок. Розрахована на фахівців в галузі геології океанів і морів, історії науки і техніки, студентів та аспірантів.

Відповідальний редактор: чл.-кор. НАН України О. Ю. Митропольський.

Рецензенти:

доктор геол.-мін. наук, професор ОНУ ім. І.І. Мечникова Є. П. Ларченков,

доктор геол.-мін. наук, головний науковий співробітник ІГН НАН України В.О. Ємельянов.

Адреса для спілкування з читачами:

E-mail: sergi_polovka@ukr.net

